

การประยุกต์ใช้โอวาท 10 ในการเสริมสร้างครอบครัวสันติสุข An Application of Ovada 10 to Strengthen the Family Peace

พระครูวาทีวรวัฒน์ (กล้า พรหมณ์แก้ว)
PhraKhruwateeworawat (Klar Pramkeaw)
รองเจ้าคณะอำเภอเมือง จังหวัดเพชรบุรี

บทคัดย่อ

ครอบครัวสันติสุขเป็นสิ่งที่บุคคลต้องการให้เกิดขึ้นการสมรส เนื่องจากครอบครัวที่มีมีความสันติสุขจะต้องผสานความร่วมมือจากบุคคลที่อาศัยอยู่ในบ้านเดียวกัน เพื่อป้องกันความขัดแย้งที่เกิดขึ้น เพราะว่าการครองคู่ชีวิตจะมีสาเหตุหลายประการที่ทำให้เกิดความรุนแรงในครอบครัว เช่น การทำร้ายร่างกาย การทะเลาะกัน และการไม่ปรับตัวเข้าหากัน เป็นต้น จึงจะต้องมีแนวทางในการจัดการความขัดแย้งที่จะเกิดขึ้นในครอบครัว

บทความนี้จึงได้นำเสนอแนวทางในการร่วมกันจรรโลงครอบครัวให้อยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข โดยอาศัยแนวทางที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

คำสำคัญ: การประยุกต์, โอวาท 10, ครอบครัวสันติสุข

Abstract

Family peace is something that people want to make marriage happen because there are families with peace will need to merge the cooperation from the people who live in the same House. In order to prevent the conflicts that

arise because of the mate-there are many reasons why cause domestic violence, mayhem and squabbling will not adjust together etc, so there must be guidelines for managing conflicts that occur in the family.

This article has presented guidelines for the family to sustain shared comprehensive peace together. Based on the guidelines listed in the Buddhist Scriptures to guide are happily together.

Keyword: An Application, Ovada 10, Family Peace

1. บทนำ

ส่วนหนึ่งของหลักการและแนวทางเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตในสังคมของคนยุคปัจจุบัน เกิดจากการสังเคราะห์แนวความคิดหรือข้อคิดของนักปราชญ์ผู้มีชื่อเสียงในอดีตนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพการณ์ในปัจจุบัน ดังเช่นกรณี การนำโอวาทสี่ของท่านเหลียวฝาน (เจ้อจันหนั อัจพรธรรม, 2554 : 12-16) มาใช้กันอย่างแพร่หลาย ซึ่งโอวาททั้งสี่ข้อดังกล่าวประกอบด้วย โอวาทข้อที่ 1 การสร้างอนาคต ท่านสอนว่าอนาคตของเรา เราสามารถสร้างเองได้ สามารถเลือกทางดำเนินชีวิตของตนเองได้ ผู้ที่บอกว่าไม่มีทางเลือกนั้นเป็นเพราะเขาได้เลือกที่จะไม่เลือกหรือเลือกที่จะไม่กระทำ โอวาทข้อที่ 2 วิธีแก้ไขข้อผิดพลาด ท่านสอนให้ละความชั่ว ปิดจุดอ่อนตนเอง ดำเนินชีวิตด้วยความไม่ประมาท โอวาทข้อที่ 3 วิธีสร้างความดี ท่านสอนให้ทำความดีที่มีคนนำไปเป็นเยี่ยงอย่างให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม นับเป็นความดีแท้ ส่วนการทำความดีที่กลับทำให้สถานการณ์เลวร้ายลงไปและเป็นผลร้ายต่อส่วนรวมไม่ได้ชื่อว่าเป็นความดีแท้ และ โอวาทข้อที่ 4 ความถ่อมตน ท่านสอนให้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน รู้จักใช้สติปัญญาควบคุมอารมณ์ มิให้หยิ่งทะนงอวดดี โดยสรุปแล้ว โอวาทสี่ของท่านเหลียวฝานต้องการสื่อสารให้เห็นว่า “ฟ้าประทานชีวิตให้เรา แต่ชะตาชีวิตนั้นเราต้องกำหนดเอง หากกระทำแต่กรรมดี มีศีลมีธรรม ชอบช่วยเหลือผู้อื่น แม้ไม่มีผู้รู้เห็นก็ยังเป็นกุศลมหากุศล และเมื่อสะสมความดีจนเต็มเปี่ยมแล้ว เราจะกำหนดชะตาชีวิตของเราอย่างไรก็ได้” กล่าวได้ว่า โอวาท 4 ประการนี้ เป็นคำสอนที่ท่านเหลียวฝานใช้สอนลูกของท่าน เป็นคำสอนที่ว่าด้วยการพัฒนาตนเองตามหลักพุทธศาสนา เพื่อการหลุดพ้นจากความเป็นปุถุชน แต่แม้ว่าจะไม่ต้องการหลุดพ้น หลักธรรมต่างๆ ในคำสอนของท่าน ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตในสังคมยุคปัจจุบันได้

นอกจากนี้ ยังมีหลักการและแนวทางเกี่ยวกับการดำเนินชีวิตอื่นที่น่าสนใจ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกับโอวาท 4 ของเหลียวฝาน นั่นคือ โอวาทของธัญชัยเศรษฐีที่สอนแก่นางวิสาขากลับเกี่ยวกับหลักการครองเรือน ดังนั้น จึงเป็นที่น่าสนใจอย่างยิ่งว่า โอวาทของธัญชัยเศรษฐี ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกสายเถรวาทจะเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับโอวาท 4 ของเหลียวฝานในสายมหายานหรือไม่ และโอวาทของธัญชัยเศรษฐียังจะสามารถนำมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับสภาพการณ์ของสังคมในปัจจุบันได้เหมาะสมเพียงใด ดังที่ ดร.พูนสุข มาศรีงสรรค์ (2556 : 108) นำเสนอไว้อย่างน่าสนใจว่า “หลักคำสอนในทางพระพุทธศาสนา สามารถนำมาใช้จัดการในการยุติความรุนแรงในครอบครัวร่วมกับแนวทางและทฤษฎีต่างๆ ได้อย่างเป็นรูปธรรม” ผู้เขียนจะเริ่มต้นนำเสนอประเด็นข้อเท็จจริงต่างๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ หลังจากนั้นจะนำข้อมูลนี้ไปเป็นฐานในการวิเคราะห์ตามแนวทางพระพุทธศาสนา เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ต่อไป

2. ประวัติของธัญชัยเศรษฐี

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทกล่าวถึงชื่อธัญชัยเศรษฐีว่าเป็นผู้ครองตำแหน่งเศรษฐีเป็นผู้มีบุญมาก เป็นบุตรชายของเมณฑกเศรษฐี และเป็นบิดาของนางวิสาข่า ได้มีบันทึกประวัติของท่านไว้ว่า เป็นมหาเศรษฐีที่มั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติมหาศาล และในครอบครัวของท่านยังมีบุคคล “ผู้มีบุญมาก 5 ท่าน” กล่าวคือ เมณฑกเศรษฐี จันทปทุมมา ธัญชัยเศรษฐี สุมนาเทวี และนายปถุณะ ซึ่งแต่ละท่านได้ทำบุญร่วมกันมาตั้งแต่อดีตชาติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 4 ข้อ 296-299 : 76-83) ธัญชัยเศรษฐีเป็นมหาเศรษฐีซึ่งเดิมอาศัยอยู่ในเมืองภัททียะ แห่งแคว้นอังคะ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, 2553ก: 526) มีชื่อปรากฏในพระไตรปิฎกด้วยเหตุที่มีฐานะเป็นบิดาของนางวิสาข่า และด้วยเหตุที่นางวิสาข่าเป็นสตรีผู้หนึ่งซึ่งมีบทบาทมากในสมัยพุทธกาล ในด้านการให้ทาน การบูชา และการสงเคราะห์ปัจจัย 4 แก่ภิกษุภิกษุณี กล่าวคือ นางวิสาข่าได้สร้างวัดบุพพารามซึ่งตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของเมืองสาวัตถีถวายแด่พระพุทธเจ้าและภิกษุสงฆ์ภายในอารามนั้นยังได้สร้างปราสาทอันเป็นศิลปกรรมล้ำค่าชื่อว่าโลหปราสาท และเป็นผู้ที่ถวายยาคุ ประจำแก่ภิกษุสงฆ์ตลอดชีวิตด้วยตระหนักถึงอานิสงส์ 10 ประการ แต่ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลแห่งแคว้นโกศลต้องการให้ในแคว้นของตนมีมหาเศรษฐีผู้มีทรัพย์มหาศาลเพื่อส่งเสริมสภาพเศรษฐกิจและสังคม พระองค์จึงได้ทูลขอมหาเศรษฐี 1 ใน 5 ของแคว้นมคธจากพระเจ้าพิมพิสาร และแม้พระเจ้าพิมพิสารจะทรงไม่เห็นด้วยกับการย้ายตระกูลใหญ่ๆ แต่พระองค์ก็ไม่สามารถขัดเจตนาของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้ เมื่อเป็นเช่นนี้พระเจ้าพิมพิสารจึงทรงปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลายและตกลงกันว่า จะมอบธัญชัยเศรษฐีให้ย้ายถิ่นฐานไปยังเมืองของพระเจ้าปเสนทิโกศล ดังนั้น

จึงทรงเรียกธัญชัยเศรษฐีมาสอบถามความสมัครใจ ฝ่ายธัญชัยเศรษฐีก็น้อมรับพระบัญชาว่าจะย้ายไปอยู่เมืองสาวัตถีตามพระราชประสงค์นั้น

เมื่อครั้งที่ธัญชัยเศรษฐีพาครอบครัวและบริวารติดตามขบวนเสด็จของพระเจ้าปเสนทิโกศลไปยังเมืองสาวัตถี ในระหว่างการเดินทางนั้น ธัญชัยเศรษฐีได้เห็นสถานที่รื่นรมย์แห่งหนึ่งเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานบ้านเมืองสำหรับตระกูลใหญ่ๆ เช่นตน เพราะปกติในเมืองนั้นมีประชาชนอยู่กันอย่างแออัด ประกอบกับบริวารของตนมีจำนวนมาก ไม่เหมาะที่จะเข้าไปอยู่ในเมือง จึงทูลถามพระเจ้าปเสนทิโกศลว่าสถานที่แห่งนี้อยู่ภายใต้การปกครองของแคว้นใด เมื่อทราบว่าเป็นสถานที่ที่อยู่ในความปกครองของพระองค์จึงทูลขออนุญาตสร้างเมือง ณ สถานที่แห่งนั้น พระองค์ก็ทรงอนุญาตตามที่ทูลขอ และหลังจากที่พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จกลับเมืองสาวัตถีแล้ว ฝ่ายธัญชัยเศรษฐีพร้อมด้วยญาติพี่น้องและข้าทาสบริวารก็ได้พากันสร้างเมืองขึ้น โดยให้ชื่อเมืองใหม่นั้นว่า “สาเกต” (พระไตรปิฎกภาษาไทย, เล่ม 4 ข้อ 296-299 : 76-83) ซึ่งอยู่ห่างจากเมืองสาวัตถีประมาณ 7 โยชน์¹

สรุปได้ว่า ธัญชัยเศรษฐีเป็นมหาเศรษฐีผู้มั่งคั่งมาก มีศักดิ์เป็นบุตรชายของเมณฑกเศรษฐี และเป็นบิดาของนางวิสาขามหาอุบาสิกา ครอบครัวของธัญชัยเศรษฐีแต่เดิมอาศัยอยู่ในเมืองภัททิยะซึ่งอยู่ในปกครองของพระเจ้าพิมพิสาร แต่ต่อมาเกิดความขัดสนในแคว้นโกศล พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลเศรษฐีจากพระเจ้าพิมพิสาร และรับสั่งให้ตระกูลของธัญชัยเศรษฐีย้ายไปเป็นเศรษฐีในแคว้นโกศลเพื่อเอื้อประโยชน์ต่อสภาพเศรษฐกิจและสังคมของแคว้นโกศลโดยรวม

3. โอวาท 10 ของธัญชัยเศรษฐี

โอวาท 10 ประการ เป็นโอวาทที่ธัญชัยเศรษฐีได้อบรมมารยาทสมบัติของกุลสตรีผู้ที่จะไปสู่ตระกูลของสามี (อรรถกถาภาษาบาลี, เล่ม 1 ข้อ 259 : 360) เมื่อคราวที่นางวิสาขาต้องแต่งงานออกเรือนไปอยู่กับปุณณวัณนกุมารผู้เป็นบุตรของมิกคารเศรษฐี โดยโอวาทของธัญชัยเศรษฐีเป็นหลักการเกี่ยวกับการครองเรือน (คณาจารย์โรงพิมพ์เลี้ยงเซียงจงเจริญ, 2548 : 336-337) ตามลำดับ ดังนี้

- 1) ไฟในอย่านำออก คือ เรื่องดีหรือไม่ดีภายในบ้าน อย่านำไปเล่านอกบ้าน
- 2) ไฟนอกอย่านำเข้า คือ เรื่องอะไรนอกบ้าน อย่านำมาเล่าในบ้าน
- 3) ฟังให้แก่คนที่ให้ คือ ของที่คนเขายืมไปแล้วส่งคืนควรให้ยืม

¹โยชน์ เป็นชื่อมาตราวัด 400 เส้น เป็น 1 โยชน์ (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 919).

- 4) ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ คือ คนที่ยืมข้าวของไปแล้วไม่ส่งคืนก็ไม่ควรให้ยืมอีก
- 5) พึงให้แก่บุคคลที่ควรให้และบุคคลที่ไม่ควรให้ คือ การสงเคราะห์ญาติ แม้เขาจะนำมาคืนหรือไม่ เมื่อเห็นว่าเป็นการสมควรก็ควรให้
- 6) พึงนั่งให้เป็นสุข คือ เป็นหญิงต้องนั่งในที่สมควร ต้องไม่นั่งเกะกะขวางคนอื่นในบ้าน ไม่ต้องคอยลูกหกลึกเมื่อพ่อผัวแม่ผัวเดินผ่าน และจัดการงานเสร็จเรียบร้อยแล้ว
- 7) พึงบริโภคให้เป็นสุข คือ เวลากินจะต้องจัดอาหารให้สามี และบิดามารดาของสามีกินก่อน ตัวเองจะต้องกินทีหลัง
- 8) พึงนอนให้เป็นสุข คือ เวลานอนจะต้องให้สามี และบิดามารดาของสามีนอนก่อน ตัวเองจะต้องนอนทีหลัง แต่ต้องตื่นแต่เช้าก่อนเสมอ
- 9) พึงบำเรอไฟ คือ ให้ความเคารพยำเกรงสามี และบิดามารดาของสามี
- 10) พึงนอนน้อมเทวดาภายใน คือ บิดามารดาของสามีชื่อว่าเทวดาในบ้าน พึงบำเรอและเคารพ อ่อนน้อมต่อท่าน ต้องไม่ล่วงเกินและดูหมิ่น

นางวิชาษาได้รับโอวาท 10 ประการ ของธัญชัยเศรษฐีผู้เป็นบิดา แล้วนำไปปฏิบัติเมื่อเข้าไปอยู่ในตระกูลของมิคารเศรษฐีในฐานะสะใภ้ หมายถึง หญิงที่แต่งงานมากับญาติผู้ชาย (ราชบัณฑิตยสถาน, 2546 : 1, 155) ในภาษาบาลีใช้คำว่า สุณิสา หมายถึง หญิงที่สืบต่อสกุล (พระพุทธปियเถระ, 2507, 391) ซึ่งนางวิชาษาได้ปฏิบัติตามโอวาทของธัญชัยเศรษฐีอย่างเคร่งครัด ประพฤติโดยไม่บกพร่อง แต่ปัญหาความขัดแย้งที่เกิดขึ้นระหว่างนางกับมิคารเศรษฐีหรือกล่าวได้ว่าเป็นความขัดแย้งระหว่างลูกสะใภ้กับพ่อสามีนั้น มิได้เกิดจากความบกพร่องจากความประพฤติในฐานะสะใภ้ หากแต่เกิดขึ้นจากมูลเหตุของการนับถือศาสนาต่างกัน กล่าวคือนางวิชานับถือพระพุทธศาสนา ในขณะที่มิคารเศรษฐีนับถือนิกครนธ์ ที่เป็นนักบวชในศาสนาเซน (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต, 2551: 165) ด้วยเหตุนี้ แม่นางวิชาษาจะปฏิบัติหน้าที่สะใภ้ที่ดีต่อบิดามารดาของสามี แต่บางครั้งพฤติกรรมของนางอาจไม่ถูกต้องตามความคิดของบิดาสามี จึงเกิดปัญหาความขัดแย้งกันระหว่างพ่อสามีกับลูกสะใภ้ อาทิเช่น เรื่อง เรื่องการบริโภคของเก่า เรื่องการกล่าวว่าพวกนิกครนธ์มิใช่อรหันต์² เป็นต้น ปัญหาเหล่านั้น แม้จะเป็นเหตุทำให้นางวิชาษาได้รับคำตำหนิจากบิดาของสามี แต่นางก็ชี้แจงด้วยเหตุผลจนเกิดความเข้าใจ นอกจากนี้นางยังเป็นผู้ชี้ขุมทรัพย์อันประเสริฐแก่มิคารเศรษฐี คือ ได้ชักชวนให้หันมาสร้างบุญในพระพุทธศาสนา

²พระอรหันต์ มีความหมาย 5 นัย คือ (1) เป็นผู้ไกลจากกิเลส (2) เป็นผู้กำจัดข้าศึกคือกิเลส (3) เป็นผู้หักคือทำลายกรรมแห่งสังสารจักรเสร็จแล้ว (4) เป็นผู้ควรแก่ของบูชาพิเศษของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย และ (5) เป็นผู้ไม่กระทำบาปในที่ลับ

กระทั่งมีการเศรษฐกิจได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนบรรลุโสดาปัตติผลสำเร็จเป็นพระโสดาบัน เป็นผู้ มีศรัทธามั่นคง สิ้นความสงสัยในพระรัตนตรัย ดังนั้น มีการเศรษฐกิจจึงได้กล่าวยกย่องนางวิสาขาผู้ เป็นสะใภ้ไว้ในฐานะมารดาอีกคนหนึ่ง จึงเรียกว่า นางวิสาขามารดา ด้วยเหตุที่ผู้เป็นมารดา ย่อมมีคุณอนันต์ยากที่สตรีอื่นจะทำได้ ดังพุทธพจน์ว่า “มารดาเท่านั้นที่มีอุปการะมาก” (ฎีกาภาษา บาลี เล่ม 2 ข้อ 311 : 123)

โอวาท 10 ประการของธัญชัยเศรษฐีนี้ เป็นโอวาทที่ธัญชัยเศรษฐีได้อบรมมารยาท สมบัติของกุลสตรีผู้ที่จะไปสู่ตระกูลของสามี ประกอบด้วย ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า ฟังให้แก่คนที่ให้ ไม่ฟังให้แก่คนที่ไม่ให้ ฟังให้แก่บุคคลที่ควรให้และบุคคลที่ไม่ควรให้ ฟังนั่งให้ เป็นสุข ฟังบริโภคนให้ เป็นสุข ฟังนอนให้ เป็นสุข ฟังบำเรอไฟ และฟังนอบน้อมเทวดา

4. โอวาท 10 ประการกับการนำมาประยุกต์ใช้ในยุคปัจจุบัน

โอวาท 10 ประการกับการประยุกต์ใช้นั้น ผู้วิจัยจะได้นำเสนอในประเด็นที่จะสามารถนำมาเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิตในสังคมปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนทั้งระบบความเชื่อ วิธีการดำเนินชีวิต สามารถจัดลำดับ หรือแบ่งกลุ่มได้ ดังนี้

จากแผนภาพแสดงโอวาทของธัญชัยเศรษฐีซึ่งเป็นหลักการเกี่ยวกับการครองเรือน 10 ประการ ที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้ประพฤติปฏิบัติในยุคปัจจุบัน โดยแบ่งเป็น 4 กลุ่มใหญ่ๆ ของหลักธรรม ดังแสดงในแผนภาพข้างต้น ดังนี้

1) กลุ่มที่ 1 ระวังไฟ

กลุ่มระวังไฟนี้ เป็นการรวมกันของโอวาทข้อที่ 1 ไฟในอย่านำออก และข้อที่ 2 ไฟนอกอย่านำเข้า ซึ่งเป็นโอวาทในกลุ่มที่สอดคล้องกับคติโบราณของไทย ดังที่ ม.ร.ว. ชมนัสสวัสดิ์ ชมพูนุท (2512 : 55-62) ได้กล่าวว่า “คนโบราณสอนลูกๆ หลานๆ ก่อนแต่งงานว่า ไฟในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า ซึ่งหมายถึง เรื่องที่ไม่ดีภายในครอบครัวไม่ควรนำไปบอกให้คนภายนอกรู้ หรือเรื่องไม่ดีข้างนอกไม่นำมาบอกให้คนภายในรู้ ซึ่งการกระทำทั้งสองจะก่อให้เกิดความบาดหมาง วิวาททะเลาะกันและกัน” การกล่าวเช่นนั้น เป็นการกล่าวเปรียบเทียบกับ เรื่องราวที่วนเวียนทั้งจากภายในครอบครัวและภายนอกครอบครัวสามารถเป็นชนวนก่อให้เกิดความวิวาทบาดหมางขึ้นได้ เปรียบเสมือนไฟที่ร้อนแก่ทุกคนไม่เฉพาะผู้ที่นำเข้ามาหรือนำออกไป

พระพุทธเจ้าทรงตรัสให้มนุษย์ทุกๆ คน เว้นจากการพูดที่ไม่ก่อให้เกิดผลดี เรียกว่า วจีทุจริต มี 4 ประการ คือ (1) มุสาวาท การพูดเท็จ (2) ปิสฺณาวาจา การพูดส่อเสียด (3) ผรุสวาจา การพูดคำหยาบ และ (4) สัมผัสฺปปลาปะ การพูดเพ้อเจ้อ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 305 :193) อีกทั้ง สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยในปัจจุบันที่เป็นยุคแห่งข้อมูลข่าวสารและสารสนเทศต่างๆ ที่เรียกว่ายุคโลกาภิวัตน์ หลักการครองเรือนข้อแรกที่สำคัญคือสัจจะดังที่ พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตฺโต (2549 : 14-18) ได้กล่าวไว้ในหนังสือชื่อ ครองรัก-ครองเรือน จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม ความว่า สัจจะ แปลว่า ความจริง และพระพุทธเจ้าทรงเริ่มด้วยความจริงก่อน เพราะในความสัมพันธ์ระหว่างกันจะต้องมีความจริงใจต่อกัน ถ้าขาดความจริงใจต่อกันย่อมนำมาสู่การกระทำที่มีผลกระทบในด้านที่ไม่ดี

ในปัจจุบัน เรื่องราวความขัดแย้งของบุคคลในครอบครัวที่เกิดจากการใช้วาจาในการสื่อสารมีมากมายหลายเหตุการณ์ อาจเกิดการปิดบังหรือไม่บอกตามความเป็นจริง อีกฝ่ายทราบความจริงในภายหลังจะเกิดความไม่ไว้วางใจหวาดระแวงวิตกกังวลทำให้มีปัญหาในครอบครัวเกิดขึ้นได้ หรือแม้แต่เหตุการณ์ที่เกิดจากการนำเรื่องในครอบครัวไปบอกให้คนอื่นรู้ เมื่ออีกฝ่ายทราบก็เกิดความไม่พอใจ ก่อให้เกิดความขัดแย้งรุนแรง ใช้กำลังในการประทุษร้ายต่อกัน ดังกรณีที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เช่น กรณีของลูกเขยจอมโหดที่บงการฆ่าแม่ยายซึ่งเป็นเศรษฐินีเมืองนนทบุรี ด้วยเข้าใจผิดคิดว่า นำเรื่องไปบอกตำรวจ และแจ้งความจับภรรยาของตน เป็นต้น (ข่าวสด, 28 มกราคม 2556 : 1)

ดังนั้น หลักการครองเรือนจึงต้องมีประเด็นเรื่องของการใช้วาจา เพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกภายในครอบครัว เมื่อเกิดปัญหาขึ้นควรปรับความเข้าใจกัน ไม่ควรนำปัญหาภายในครอบครัวไปบอกให้คนอื่นรับรู้ หรือไม่ควรนำปัญหาของผู้อื่นมาบอกให้คนในครอบครัวรับรู้ ซึ่งปัญหาเหล่านี้อาจนำมาความขัดแย้งมาสู่ครอบครัว และเป็นปัญหาในระดับสังคมโดยรวม

2) กลุ่มที่ 2 การให้

กลุ่มการให้นี้ เป็นการรวมกันของโอวาทข้อที่ 3 พึงให้แก่คนที่ให้ ข้อที่ 4 ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ และข้อที่ 5 พึงให้แก่บุคคลที่ควรให้และบุคคลที่ไม่ควรให้ เป็นการรวมกันของหลักธรรมสำหรับการรักษาทรัพย์และการเสียสละทรัพย์ กล่าวคือ หลักธรรมสำหรับการรักษาทรัพย์ในข้อ 3 และ 4 ใช้พิจารณาการให้คนอื่นหยิบยืมทรัพย์หรือสิ่งของ ถ้าเป็นคนที่เขามีประวัติยืมไปแล้วให้คืนหรือใช้คืนก็ควรพิจารณาให้ยืมได้ แต่หากเป็นคนที่เขามีประวัติยืมไปแล้วไม่ให้คืนหรือใช้คืนก็ไม่ควรให้ยืมอีกในครั้งคราวต่อไป ส่วนในข้อที่ 5 เข้าข่ายหลักการเสียสละทรัพย์ เพราะหากแม้ว่าเป็นญาติพี่น้องกัน แม้ในอดีตเขาเคยหยิบยืมแล้วนำมาคืนให้หรือใช้คืนให้หรือไม่ก็ตาม หากเห็นว่าเป็นการสมควรในฐานะความเป็นญาติและไม่ผิดต่อหลักศีลธรรมไม่ทำให้ครอบครัวเดือดร้อนก็ควรพิจารณาให้ยืมได้

แม้ในอดีตก็มีเศรษฐีหลายท่านที่ไม่ยอมแบ่งปันสิ่งของให้ผู้อื่นได้บริโภคบ้าง เช่นในกรณีที่นางวิสาขาได้กล่าวตักเตือนมิถุนเศรษฐีผู้กำลังบริโภคอาหารอย่างดีเลิศให้รู้จักใช้ทรัพย์อย่างมีคุณค่า รู้จักหาทรัพย์มาทดแทนของที่หายไป รู้จักใช้ทรัพย์สมบัตินั้นให้เป็นประโยชน์แก่ครอบครัวและสังคม สอดคล้องกับหลักธรรมที่เป็นปัจจัยพื้นฐานในการประกอบอาชีพ เพื่อให้เกิดประโยชน์สุขในปัจจุบันซึ่งในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ หรือ เรียกว่า ทิฏฐธัมมัตถสังวัตติกธรรม³ ในส่วนของข้อที่ 2 คือ อารักขสัมปทา ได้แก่ การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้โดยชอบธรรม อนึ่งในการประกอบอาชีพเพื่อหาทรัพย์นั้นจะต้องเป็นการงานหรืออาชีพที่ไม่มีโทษคือสุจริต และต้องใช้จ่ายอย่างเหมาะสมไม่สุรุ่ยสุร่าย ไม่เป็นไปในแนวทางที่ทำให้ตนเดือดร้อน ประสบความทุกข์ในการเป็นหนี้ แต่ในขณะเดียวกันก็ควรแบ่งปัน เอื้อเพื่อ เสียสละให้โดยมิต้องหวังว่าเขาจะนำมาชดใช้คืนให้ กล่าวคือ ให้เป็นทาน โดยเฉพาะแก่ผู้เป็นญาติ เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ

³ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ หรือเรียกว่า ทิฏฐธัมมัตถสังวัตติกธรรม มี 4 ข้อ ได้แก่

- 1) อุฏฐานสัมปทา ขยันหมั่นเพียรในการประกอบอาชีพอย่างสุจริต
- 2) อารักขสัมปทา การรู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้โดยชอบธรรม
- 3) กัลยาณมิตตตา การรู้จักคบคนดีเป็นมิตรไว้คอยช่วยเหลือเกื้อกูลกัน
- 4) การรู้จักจ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์มากที่สุด รู้จักเลี้ยงชีวิตให้พอเหมาะกับฐานะของตน

ไม่ตรีต่อกันไว้ ที่เรียกว่า ทาน คือ การเอื้อเพื่อ การเสียสละ แบ่งปันช่วยเหลือด้วยวัตถุสิ่งของ (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 11 ข้อ 211 : 132) สอดคล้องกับที่ พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต (2549 : 29-33) ได้กล่าวไว้ ความเสียสละ ยอมสละความสุขของตนเพื่อผู้อื่นได้ ความสุขของเรา ก็ขยายกว้างขึ้น ยังมีคุณธรรมคือความรักที่ถูกต้องมากเท่าไร ความสุขของเราก็ยิ่งขยายออกไปเท่านั้น เพราะว่าความรักอยากให้เขาเป็นสุข เมื่อทำอะไรให้เขาเป็นสุข เราก็เป็นสุขด้วย คุณธรรมกับความสุขจึงไปด้วยกัน ซึ่งเป็นจริยธรรมที่ถูกต้องอันจะไม่ต้องฝืนใจ

เกี่ยวกับเรื่องการรักษาทรัพย์สินของครอบครัวนั้น ในปัจจุบัน พบเหตุการณ์หลายเหตุการณ์ที่ก่อให้เกิดความเดือดร้อนแก่คนในครอบครัว บางเหตุการณ์เป็นเรื่องรุนแรงถึงกับเป็นคดีความ ดังเช่นกรณีของ นางสาวมาน เสริมสุข อายุ 46 ปี ชาวอำเภอนาเจริญ อดีตแม่บ้านของดาราชื้อ นานานา โอมาน ที่เข้าแจ้งความกับพนักงานสอบสวน สน.หัวหมาก กรุงเทพมหานคร ว่า นักร้องหนุ่มดังกล่าวยืมเงินไปลงทุนทำธุรกิจ ครั้งแรก จำนวน 120,000 บาท ครั้งที่สอง จำนวน 70,000 บาท และครั้งที่สาม จำนวน 30,000 บาท แต่ไม่ยอมใช้คืน โดยในครั้งแรกได้เงินมาจากการนำที่ดินของครอบครัว 15 ไร่ ไปจำนองไว้ และเมื่อผ่านมาหลายเดือนไม่มีการส่งดอกเบี้ย ทางธนาคารจึงจะทำการยึดที่ดินของครอบครัวตนเอง (ไทยรัฐ, 24 ธันวาคม 2552 : 1) ดังกล่าวนี เป็นความเดือดร้อนที่เกิดกับครอบครัว ซึ่งมีมูลเหตุมาจากการให้ผู้อื่นยืมทรัพย์สินของครอบครัว แล้วทรัพย์สินนั้นสูญไป เป็นการกระทำที่กล่าวได้ว่า ไม่สามารถรักษาทรัพย์สินของครอบครัวที่หามาได้โดยชอบธรรม นั่นเอง

ดังนั้น กลุ่มการให้นี้จึงมีขอบเขตเกี่ยวกับการพิจารณาให้คนอื่นยืมทรัพย์สินหรือสิ่งของเพื่อรักษาทรัพย์สินของครอบครัว แต่ในขณะที่เดียวกันก็คำนึงถึงการเสียสละทรัพย์สินส่วนหนึ่งให้แก่ผู้เป็นญาติ หรือเรียกว่า การสงเคราะห์ญาติ โดยพื้นฐานที่ไม่ผิดต่อหลักศีลธรรม และไม่ทำให้ครอบครัวเดือดร้อน

3) กลุ่มที่ 3 อิริยาบถ

กลุ่มอิริยาบถนี้ เป็นการรวมกันของโอวาทข้อที่ 6 พึงนั่งให้เป็นสุข ข้อที่ 7 พึงบริโภคให้เป็นสุข และข้อที่ 8 พึงนอนให้เป็นสุข ซึ่งเป็นมารยาทของผู้หญิงที่เป็นภรรยาหรือเป็นสะใภ้ของครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง ซึ่งควรสำรวมระวังกิริยาในการนั่ง บริโภค (กิน) และนอน กล่าวคือ ในการนั่งต้องนั่งในที่อันเหมาะสม ไม่เกะกะขวางทางขณะเมื่อพ่อแม่ของสามีต้องเดินผ่าน และในการบริโภค ควรจะต้องจัดอาหารให้สามี และบิดามารดาของสามีกินก่อน ตัวเองจะต้องกินทีหลัง ส่วนในเวลานอนก็ควรจะต้องให้สามี และบิดามารดาของสามีนอนก่อน ตัวเองจะต้องนอนทีหลัง แต่ต้องตื่นแต่เช้าก่อนเสมอ เพื่อจัดการการงานในบ้านให้เรียบร้อยก่อน

ในปัจจุบัน การนั่งผิดที่ก็ถือว่าเสียหาย ไม่รู้จักมารยาทในการนั่ง ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ที่ไหนเราควรจะนั่ง รู้ว่าตนมีฐานะควรจะนั่งตมไหนได้ ดังนั้น ก่อนนั่งควรใช้ปัญญาพิจารณาก่อน จึงนั่ง และรู้ประมาณตนด้วยจึงนั่ง คนใดมีคุณธรรม 2 ประการนี้ จึงจะได้ชื่อว่า นั่งแล้วมีความสุข (พระธรรมโกศาจารย์ ขอบ อนุจारी, 2531 : 62)

การบริโภคอาหารเป็นเรื่องสำคัญของมนุษย์ทุกคนแสวงหาปัจจัยเพื่อเลี้ยงชีพ เพราะความหิวของคนถือว่าเป็นเรื่องใหญ่แห่งการดำเนินชีวิต ดังพุทธสุภาษิตว่า ความหิวเป็นโรคอย่างยิ่ง (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 203 : 52) ในที่นี้ การที่สตรีต้องไปอยู่บ้านสามีจึงควรดูแลเอาใจใส่สามีและบิดามารดาของสามี จัดหาอาหารที่ดีมีประโยชน์มาให้บริโภค และให้เกียรติสามีและบิดามารดาของสามีให้ได้บริโภคก่อน ต่อจากนั้นตนจึงค่อยรับประทานที่หลัง อย่างนี้จึงได้ชื่อว่าบริโภคอย่างมีความสุข

แต่ในปัจจุบันนี้ สังคมเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว การปฏิบัติของสตรีในส่วนของ การปรนนิบัติบิดามารดา ไม่เฉพาะแต่บิดามารดาของสามี แม้แต่บิดามารดาของตนเอง ก็พบว่าขาดการเอาใจใส่ดูแลด้วยเช่นกัน ดังที่มีข่าวว่าบางครอบครัวปล่อยให้บิดามารดาหรือผู้สูงอายุไปอยู่บ้านพักคนชรา ดังในกรณีของนายอำพล ภาคสุโพธิ์ บิดาของนายศักดา และนางอภิญญา ภาคสุโพธิ์ อดีตนักกีฬาหยกน้ำหนักรวมชาติไทยผู้เป็นบุตร ไม่ยอมรับกลับไปอยู่ด้วย ด้วยเหตุผลว่าทั้งสองต่างมีครอบครัวจึงไม่สามารถรับบิดาไปอยู่ด้วยได้ จึงส่งตัวผู้เป็นบิดาเข้าไปพักอาศัยอยู่ที่ศูนย์ผู้สูงอายุ จังหวัดลำปาง (ออนไลน์, 5 พ.ย. 55) ดังกล่าวนี้นี้ จึงมิใช่แค่เพียงกล่าวถึงบทบาทของสตรีผู้เป็นสะใภ้ ที่ต้องคอยปรนนิบัติบิดามารดาของสามี แต่รวมถึงการปรนนิบัติบิดามารดาของตนเองให้ได้ รับความสุข ความอบอุ่น และการดูแลเอาใจใส่จากคนในครอบครัวด้วย

ส่วนการนอนให้มีความสุขในโอวาทบทนี้ มุ่งหมายให้สะใภ้ที่หลังสามีและบิดามารดาของสามี เป็นการเตือนสติให้ขยันในการทำงาน หมั่นดูแลเอาใจใส่ความเป็นอยู่ภายในครอบครัว สิ่งใดขาดตกบกพร่องควรหามาเพิ่มเติมเสมอ อย่าเห็นแก่การหลับนอน เพราะจะทำให้ประโยชน์เหล่านั้นสูญเปล่า กล่าวได้ว่า ให้ตื่นก่อนนอนที่หลัง ดังเช่นที่ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (2515 :16) ทรงพระราชทานพจนานุกรมว่า “ตื่นก่อนนอนที่หลัง คอยเฝ้าฟังบรรยายแสดง รับใช้ระไวแวง ระวังทรัพย์รับสั่งสาร” ซึ่งแสดงให้เห็นว่าควรที่จะเอาใจใส่ต่อหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ ขยันทำงานมิให้ค้างค่าง เพราะการหลับนอนหรือการค้างค่างการงานไว้นาน ย่อมจะทำให้งานนั้นๆ เสียหายได้

ดังนั้น สตรีผู้เป็นสะใภ้ผู้ต้องการความสุขจากการครองเรือนและต้องการให้ครอบครัวมีความสุข ไม่มีปัญหาขัดแย้งภายในบ้าน จึงควรเอาใจใส่ดูแล รับผิดชอบงานที่ทำอยู่ให้เรียบร้อย ให้การงานนั้นลุล่วงสำเร็จไปได้ด้วยดี

4) กลุ่มที่ 4 บุษบา

กลุ่มบุษบา นี้ เป็นการรวมกันของโองาพข้อที่ 9 พึงบำเรอไฟ และข้อที่ 10 พึงนอบน้อมเทวดา เป็นการรวมกันของหลักธรรมที่มีความมุ่งหมายให้เคารพยำเกรงผู้เป็นสามีและบิดามารดาของสามี โดยเปรียบสามีและบิดามารดาสามีว่าเป็นไฟที่ให้แสงสว่างและความอบอุ่นในบ้าน และเป็นเทวดาประจำบ้าน ที่ต้องดูแลและพึงให้ความเคารพ และไม่ล่วงเกินดูหมิ่น

บิดามารดาเป็นผู้อุปการะ อนุเคราะห์ บำรุงผู้เป็นบุตรให้เติบโตใหญ่ อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี จึงเปรียบเสมือนเทวดาประจำบ้านที่ผู้เป็นบุตรควรให้การเคารพสักการบูชา แม้บิดามารดาของผู้ที่เป็นสามีก็คุณธรรมเสมอกับบิดามารดาของตน ดังนั้น ผู้เป็นสะใภ้จึงควรให้ความเคารพบูชา เสมือนเป็นเทวดาประจำบ้านเช่นกัน การบูชาด้วยสิ่งของ และ การบูชาด้วยการปฏิบัติ (พระพรหมคุณาภรณ์ ป.อ.ปยุตโต, 2553ช : 68) ที่ประเสริฐคือปฏิบัติบูชา คือการเลื่อมใส ยกย่องเชิดชู ด้วยกิริยาอาการสุภาพ ทั้งต่อหน้าและลับหลัง การแสดงต่อหน้าเป็นการแสดงให้ท่านทราบว่าเรามีความเคารพและตระหนักในคุณธรรมความดีที่มีอยู่ในตัวของท่านอย่างจริงใจ การแสดงลับหลัง เป็นการเตือนใจตัวเราเอง ให้ผูกใจไว้กับคุณธรรมอันสูงส่งของท่าน ก่อให้เกิดความรู้สึกอยากกระทำตาม ไม่เลือนไหลไปในทางชั่วร้าย สอดคล้องกับพุทธพจน์ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่า “ผู้ใด พึงบูชาท่านผู้อบรมตนแล้วผู้หนึ่ง แม้เพียงครู่เดียว การบูชาของผู้นั้น ประเสริฐกว่าการบูชาของบุคคลผู้บูชา (โลกียมหาชน) ด้วยทรัพย์เดือนละพัน ตลอดร้อยปี” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 25 ข้อ 18 : 29)

5. สรุป

โองาพของธัญชัยเศรษฐีที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกสายเถรวาททั้ง 10 ประการเป็นโองาพสำหรับสตรีที่ต้องเข้าไปเป็นสะใภ้ในครอบครัวของสามี กล่าวคือ “เป็นข้อปฏิบัติสำหรับการครองเรือน” ประกอบด้วย ไฟในอายน่าออก ไฟนอกอายน่าเข้า พึงให้แก่คนที่ให้ ไม่พึงให้แก่คนที่ไม่ให้ พึงให้แก่บุคคลที่ควรให้และบุคคลที่ไม่ควรให้ พึงนั่งให้เป็นสุข พึงบริโภคให้เป็นสุข พึงนอนให้เป็นสุข พึงบำเรอไฟ และพึงนอบน้อมเทวดา ซึ่งแม้จะผ่านระยะเวลายาวนาน 2,500 กว่าปี แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้ในยุคสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี ดังที่ผู้เขียนได้จัดไว้เป็น 4 กลุ่ม คือ “ระวังไฟ-การให้-อิริยาบถ-บูชา” ดังนี้

1) ระวังไฟ : การระวังรักษาคำพูดเพื่อไม่ให้เกิดความแตกแยกภายในครอบครัว เมื่อเกิดปัญหาขึ้นควรปรับความเข้าใจกัน ไม่ควรนำปัญหาภายในครอบครัวไปบอกให้คนอื่นรับรู้ หรือไม่ควรนำปัญหาของผู้อื่นมาบอกให้คนในครอบครัวรับรู้ ซึ่งนอกจากจะเสียมารยาทอย่างยิ่งแล้วยังเป็นการทำลายความสามัคคี สร้างความแตกร้างให้เกิดขึ้นทั้งในครอบครัว

- 2) การให้ : การพิจารณาให้คนอื่นหยิบยืมทรัพย์สินหรือสิ่งของที่มุ่งรักษาสิทธิของครอบครัว แต่ในขณะที่เดียวกันก็คำนึงถึงการเสียสละทรัพย์สินส่วนหนึ่งให้แก่ผู้เป็นญาติ หรือเรียกว่า การสงเคราะห์ญาติ โดยพื้นฐานที่ไม่ผิดต่อหลักศีลธรรม และไม่ทำให้ครอบครัวเดือดร้อน
- 3) อริยาบถ : การเอาใจใส่ต่อหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบ ขยันทำงานมิให้คั่งค้าง รับผิดชอบงานในบ้านที่ทำอยู่ให้เรียบร้อยลุกลงไปด้วยดี
- 4) บุชา : การให้ความเคารพบุพพการีของสามีทั้งทั้งต่อหน้าและรับหลัง เพื่อความเป็นที่รักของคนในครอบครัวตลอดจนได้รับการสรรเสริญจากคนในสังคม กล่าวได้ว่า มีเทวดาคุ้มครอง และมีไฟคอยส่องสว่าง ทำอะไรก็เจริญรุ่งเรือง นั่นเอง

บรรณานุกรม

- คณาจารย์โรงพยาบาลเลี้ยวเชียงใหม่. (2548). **คลังปริยัติธรรม (ฉบับสมบูรณ์)**. กรุงเทพมหานคร: เลี้ยวเชียงใหม่.
- เจือจันทร์ อชพรรณ. (2554). **โอวาทลีของท่านเหลียวผาน**. ชลบุรี: สัมมาอาชีวะ.
- ชมน์สวัสดิ์ ชมพูนุท, ม.ร.ว.. (2512). **ชุมนุมสุภาษิต คำโคลง และคติเตือนใจ**. พระนคร: โอเดียนการพิมพ์.
- ชุมนุมภาคภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์. (2515). **เพชรจากพระราชนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส**. นครหลวง: กรุงเทพการพิมพ์.
- บรรณาธิการ. (24 ธันวาคม 2552). **ลวงโลกสิ้นฤทธิ์. ไทยรัฐ**, 1.
- บรรณาธิการ. (28 มกราคม 2556). **คำสารภาพเขยโหดจอมบงการฆ่าแม่ยายเศรษฐินีเมืองนนท์. ข่าวสด**, 1.
- ผู้จัดการออนไลน์. (1 พ.ย. 55). **ลูกไม่พร้อมดูแล : สุดท้ายพ่ออดีตนักยกน้ำหนักทีมชาติต้องอยู่บ้านพักคนชรา**. สืบค้นเมื่อ 30 มีนาคม 2556. จาก <http://www.manager.co.th/Local/ViewNews>.
- พระธรรมโกศาจารย์ (ชอบ อนุจารี). (2531). **แม่พระสามเมือง**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). (2549). **ครองรัก-ครองเรือน จักเลิศแท้ด้วยครองธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 9). กรุงเทพมหานคร: พิมพ์สวย.
- _____. (2553ก). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. (พิมพ์ครั้งที่ 18). กรุงเทพมหานคร: เพิ่มทรัพย์การพิมพ์.
- _____. (2553ข). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. (พิมพ์ครั้งที่ 14). กรุงเทพมหานคร: ธนรัชการพิมพ์.
- พระพุทธปิยะเถระ. (2507). **รูปลัทธิปกรณ์ คัมภีร์รูปลัทธิรัตนศาสตร์ภาษาบาลี**. พระนคร: อักษรประเสริฐ.
- พูนสุข มาศรีงสรรค์. (2556). **ทำอย่างไรครอบครัวยังจะไร้ความรุนแรง**. **วารสารสันติศึกษาปริทัศน์ มจร**. 1(1) : 107-120.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2546). **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2542**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คพับลิเคชั่นส์